

Tarihî Bayburt eşmelerinden Örnekler

Examples of Historical Bayburt Fountains

Murat KARADEMİR*

ÖZ

Türklerin Anadolu'da ilk yerleştikleri merkezlerden birisi olan Bayburt, anıtsal mimarisi ile dikkat çeken bir kenttir. Bu mimarinin içinde su yapıları ayrı bir yer tutar. Osmanlılar kenti aldıktan sonra kentin imarına önem vermişler bu maksatla kentin çeşitli bölgelerine su yapıları inşa etmişlerdir. Bu yapılar içinde yer alan çeşmeler, anıtsal mimarinin yanında küçük ölçekli olmasına karşın, kent tarihi ve kentsel dokunun gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Gelişen teknoloji ve hızlı kentleşmeyle birlikte insanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla şebeke su sistemi kurulmuş olmasına rağmen bölgede günümüze ulaşan fakat kaderine terk edilmiş pek çok tarihi çeşme bulunmaktadır.

Bu bildiriye Bayburt il merkezinde ve köylerinde yer alan tarihi öneme sahip çeşmeler üzerinde durulacak ve tespit edilen bu yapıların mimari özellikleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER

Bayburt, Çeşmeler, Mimari, Su Yapıları

ABSTRACT

Bayburt, which is one of the first Turkish settlements in Anatolia, attracts attention with its monumental architecture. Water structures have special importance in the region's architecture. After the city had been conquered, Ottomans attached importance to the development of the city, for this purpose they built water structures at the various parts of the city. The fountains, located in these architectural structures, provide important information about the history of the city and the development of the urban architecture, although the fountains are small-scale structures when compared with monumental structures.

With emerging technologies and rapid urbanization, municipal water system was established to meet the water needs of people and unfortunately these fountains have been abandoned to their fate.

This paper will focus on the historical fountains located in Bayburt province and the villages and overview the architectural features of these structures.

•

KEYWORDS

Bayburt, Fountains, Architectre, Water Structures

GİRİŞ

Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Çoruh vadisinde sarp bir tepenin etrafında kurulmuş olan Bayburt; doğusunda Erzurum, batısında Gümüşhane, kuzeyinde Trabzon ve Rize, güneyinde Erzincan illeri ile çevrili bir yerleşim yeridir.

1071 yılında Anadolu'nun kesin Türk hâkimiyetine girmesinden sonra Bayburt, Birinci Beylikler döneminde önce Danişmendliler ve Saltukluların, 13. yüzyılın başında ise Saltuklu Devletine son veren Selçukluların eline geçmiştir¹. Selçuklu Devletinden sonra uzun yıllar Akkoyunlu idaresinde kalan şehir Osmanlı Devleti İmparatoru Sultan Selim tarafından 1514 yılında fethedilmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında bir sancak merkezi olan kent, kuzeyde Trabzon'a ve güneydoğuda İran'a ulaşan yollar üzerinde bulunması ve stratejik mevki dolayısıyla önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Beylikler ve Selçuklular döneminde kültürel açıdan gelişmeye başlayan kent Osmanlı Devleti zamanında da kültürel gelişimini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti zamanında kent merkezinde pek çok yapı inşa edilmiştir.

Bayburt, anıtsal mimarisi ile dikkati çeken bir kenttir². Bu mimarinin içinde su yapıları ayrı bir yer tutar. Osmanlılar kenti aldıktan sonra kentin çeşitli bölgelerine su yapıları inşa etmişlerdir. Bu yapılar içinde yer alan çeşmeler, anıtsal mimarinin yanında küçük ölçekli olmasına karşın, kentsel dokunun gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada Bayburt il merkezinde ve köylerinde yer alan tarihi öneme sahip çeşme örnekleri üzerinde durulacak ve tespit edilebilen bu yapıların mimari özellikleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Kent merkezindeki tarihi öneme sahip pek çok çeşme adeta yenilenircesine restore edildiği için bu çeşmeler kataloğa dâhil edilmemiş daha çok özgün yapısal özelliklerini koruyan örnekler üzerinde durulmuştur. Çalışmada il merkezi ve köyler olmak üzere toplam beş adet çeşme incelenmiştir.

¹ Miroğlu, 1992, 227

² Bayburt ve çevresi hakkında yapılan bazı çalışmalar şu şekildedir: Karakoyunlu, S. (1990). Bayburt Tarihi, Ankara; Taşçı, A. (1997). Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum; Çiğdem, S.- Özkan, H.- Yurttaş, H.(2003). "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzev Araştırması", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt:2, Ankara, s. 167-178; Hacıhasanzade, F. (2007). Coğrafi, Tarihi, Ekonomik Açıdan Her Yönüyle Her Köyüyle Bayburt, İstanbul; Çiğdem, S.- Özkan, H.- Yurttaş, H.(2010). " 2009 Yılı Bayburt Yüzev Araştırması", 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt:1, Ankara, s. 155-176; Özkan, H. (2013). "Bayburt Dağçatı Köyü Cami ve Çeşmesi", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı:31, Erzurum, s. 119- 135; Yılmaz, Ö. (2014). " 19. Yüzyılın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Bayburt İzlenimleri", Tarihi ve Kültürü ile 19. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslar arası Sempozyumu; Arslan, C. – Cöteli, M.G., (2015). Anadolu Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, Ankara, s. 185-219.

Karasakal Mahallesi Çeşmesi

Bayburt kent merkezinde, Karasakal Mahallesinde, Dik Sokak'ta bulunmaktadır.

Kesme taş malzemeden, yuvarlak kemerli, tek cepheli ve haznesiz olarak inşa edilen çeşme, bağımsız bir sokak çeşmesidir. Günümüzde oldukça bakımsız durumda olan eser, arkasındaki 28 nolu konutun çevre duvarı içine gömülü vaziyettedir. Çeşme kütesine baskı uygulayan moloz taş duvarlar, yapının bütünlüğünü tehlikeye sokmaktadır. Bununla birlikte yapının batı cephesindeki taşlarda oynamalar izlenmektedir. Ayrıca çeşmenin önündeki zemin kot seviyesinin zamanla yükselmesi sonucu yalak bölümü kısmen zemin seviyesi altında kalmıştır.

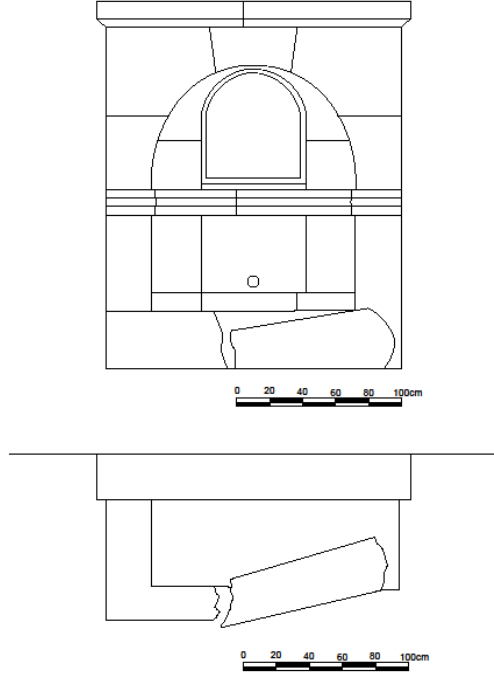

Fotoğraf 1: Karasakal Mahallesi Çeşmesi

Çeşme nişi içindeki yuvarlak kemer şeklinde tasarlanan kitabelik bölümü bir silme kuşağıyla iki bölüme ayrılmıştır. Kitabeliğin üst bölümünde geometrik bordürlerin bulunduğu, alt bölümünde ise yazı kısmının yer aldığı ancak yazıların oldukça tahrip olmasından dolayı kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı tespit edilememiştir.

Kuzey-güney doğrultusunda dikey dikdörtgen bir alana oturan çeşmenin ana cephesi 205 cm. yüksekliğinde, 181 cm. genişliğinde ve 105 cm.

derinliktedir. 91 x 102 cm. ölçülerindeki çeşme nişini örten basık yuvarlak kemer, ikisi düz birisi dışbükey yarım daire profilli üç sıra silmeyle geçilmiş yığma ayaklar üzerine oturmaktadır.

Çizim 1: Karasakal Mahallesi Çeşmesi

Çeşme saçağı düz profilli bir silme ile cepheden taşırılmıştır. Arka cephesi içinde bulunduğu moloz taş örgülü duvara gömülüdür. Çeşmenin ön yüzü beyaz kireç harcı ile sıvanmıştır. Çeşme nişi içerisinde herhangi bir ayna taşı ve bardaklık gibi bölümlerden söz etmek mümkün değildir.

Çeşme, günümüzde niş içerisine bir adet musluk bağlanarak kullanılabilir hale getirilmiştir.

Çeşme nişi içinde bulunan kitabenin oldukça tahrip olması nedeniyle çeşmenin hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Yapıyla ilgili yazılı belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Gerek konumu ve gerekse cephe kompozisyonu açısından incelendiğinde Erzurum Arife Sokak Çeşmesi (18.yy.) (Yurttaş-Özkan, 2002: 33), Erzurum Cedit Çeşmesi (19.yy.) (Yurttaş-Özkan, 2002: 41), Gümüşhane Torul Işık (Bayana) Köyü Çeşmesi (1757)

(Yüksel, 1997: 153) ile benzerlikler gösteren eserin bu tarihlerde inşa edilmiş olabileceği muhtemeldir.

İnşa tarihi bilinmeyen fakat cephe özellikleri açısından 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına tarihlendirilen çeşme, silme kuşakları dışında oldukça sade bir cephe düzenine sahiptir.

Karşıgeçit Köyü Çeşmesi

Bayburt kent merkezinin kuzeydoğusunda, kente 30 km. uzaklıktaki merkeze bağlı Karşıgeçit köyünde³, 39 kapı nolu evin yakınında bulunmaktadır.

Çeşme önyüzünde 60 x 26 cm. ölçülerinde, taş malzeme üzerine alçak kabartma tekniğinde işlenen inşa kitabesi bulunmaktadır. Üç satır halinde günümüz Türkçesiyle yazılmış olan kitabe bugün oldukça bozulmuş olup yazıların büyük bir bölümü okunamamıştır. Kitabenin okunan bölümlerinde “Mahmud” isimli bir hayırsever tarafından 1969 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

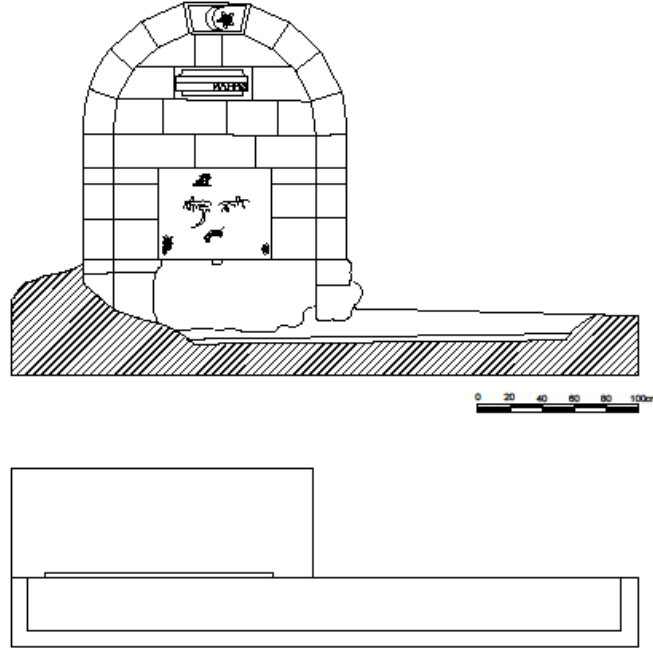

Fotoğraf 2: Karşıgeçit Köyü Çeşmesi

Günümüzde oldukça bakımsız halde olan çeşme yapısal özelliklerini de büyük oranda kaybetmiştir. Çeşmenin bulunduğu toprak zeminin zamanla

³ Eski Adı Mileyhi olan köyün kesin kuruluş tarihi bilinmiyor. Buna karşın köyün ilk yerleşimin 16. yüzyılın başlarında olduğu tahmin edilmektedir. Bayburt kent merkezine 24 km mesafede olan köy'ün en eski eseri olarak bu çeşme bilinmektedir (Hacıhasanzade, 2007: 292).

yükselmesi sonucu başta arka cephesi olmak üzere yan bölümleri büyük oranda toprak tabakası altında kalmıştır. Kurnası ve oturma sekileri bulunmayan yapının asıl yalağı da günümüze ulaşamamıştır. Üst örtüsünde çıkan yosunsu bitkiler çeşme bütünlüğünü tehlikeye sokmaktadır. Çeşmeye sonradan betonarme uzunlamasına bir su yalağı eklenmiştir.

Çizim 2: Karşıgeçit Köyü Çeşmesi

Ön cephesi kesme taş, arka cephesi moloz taş malzemeden inşa edilmiş, tek cepheli, bağımsız, yuvarlak kemerli ve haznesiz bir sokak çeşmesidir. Dikey dikdörtgen bir kütlesi olan çeşme, 200 cm. genişlikte, 260 cm. yükseklikte ve 95 cm. derinliktedir. Genişliği 154 cm. ölçülerindeki çeşme nişini örten yuvarlak kemer yanlarda zemine kadar devam etmektedir. Kemer kalınlığı 23 cm. ölçülerindedir. Biçim olarak diğer taşlardan farklı olan kemer kilit taşında yüzeyden çökertilmiş zemin üzerine kabartma tekniğinde ay-yıldız motifi işlenmiştir. Derinliği fazla olmayan ana nişin üst kısmında kitabe yer alırken alt kısımda alt alta yerleştirilmiş büyüklükleri farklı iki blok taş malzeme yer almaktadır. 66 x 88 cm. ölçülerindeki üstte kare biçimli taşın yüzeyi günümüze her ne kadar büyük bir bölümü sağlam olarak ulaşamamış olsa da kıvrık dal motifleriyle kuşatılmıştır. Tespit edilen bölümlerde iç içe geçmiş kıvrım dallarla

yapraklardan meydana gelen karmaşık bir kompozisyon izlenmektedir. Bu bölümün alt kısmında kurna deliği yer almaktadır. Çeşmenin ayna taşı ise alt tarafta dikdörtgen biçimli olup yüzeyi boş bırakılmıştır. Ayna taşında yer yer kopmalar izlenmektedir. Gerek mevcut izlerden ve gerekse taşın yapısından ötürü ayna taşının özgün olmadığı söylenebilir.

Çeşme ile ilgili yazılı belgelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapı, görmüş olduğu basit onarımlar ve ilaveler neticesinde özgün özelliklerini önemli ölçüde kaybetmiştir. Cumhuriyet Dönemi çeşmelerinden olan Karşıgeçit Köyü çeşmesi, cephe düzeni ve Türkçe kitabesiyle dikkat çekmektedir.

Maden Köyü Çeşmesi

Bayburt kent merkezinin güneydoğusunda, kente 19 km. uzaklıktaki merkeze bağlı Maden köyünde⁴, köyün girişinde yer almaktadır.

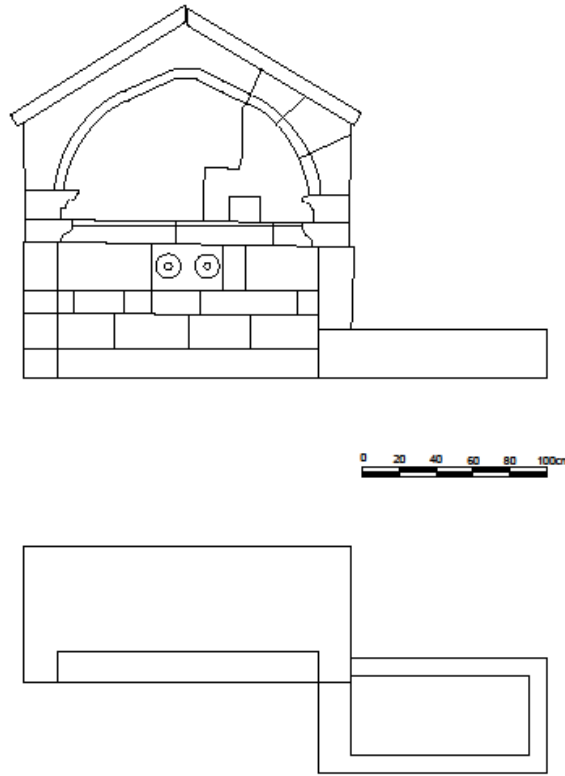
Çeşmenin önyüzünde 32 x 45 cm. ölçülerinde bir kitabelik yeri bulunsa da kitabenin üzeri badana ile boyandığı için yazılar okunamamıştır. Kitabe çok yakından incelendiğinde üç satırdan meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 3: Maden Köyü Çeşmesi

⁴ Osmanlı Devleti döneminde de yerleşim yeri olduğu belirtilen köyün 1920'li yıllarda kurulduğu ayrıca belirtilmektedir. Köyün en önemli tarihi eserleri köprüsü ve çeşmesidir (Hacıhasanzade, 2007: 305).

Günümüzde kullanılır vaziyette olan tarihi eser, yapısal özelliklerini kısmen kaybetmiştir. Ayna taşı, yalağı ve oturma sekileri bulunmayan çeşmede yer yer taş kırılmaları da dikkat çekmektedir. Çeşmeye sonradan hiçbir bütünlük arz etmeyen betonarme su yalağı ilave edilmiştir. Bu yalakta bugün kullanılmamaktadır. Tüm cephesi kireç ile badana edilen yapının asıl kurnası yerinden sökülmüş olup sonradan demir boru şeklinde bir kurna ilave edilmiştir.

Çizim 3: Maden Köyü Çeşmesi

Kesme taş malzemeden inşa edilmiş, tek cepheli, bağımsız, sivri kemerli ve haznesiz bir sokak çeşmesidir. Yatay dikdörtgen bir kütle arz eden çeşme, 195 cm. genişlikte, 287 cm. yükseklikte ve 84 cm. derinliktedir. 21 x 142 cm. ölçülerindeki çeşme nişini örten hafif yamuk sivri kemer yanlarda kesme taş malzeme ile örülen ayaklar üstündeki profilli başlıklar üzerine oturmaktadır. Sivri kemer, ikisi de düz profilli iki sıra silmeyle geçilmiş yığma ayaklar üzerine oturmaktadır. Çeşme nişi içerisinde profilli başlıkların üzerinde 17 x 18

cm. ölçülerinde bardaklık yer almaktadır. Yapının üzeri kırma çatı formunda düzenlenerek düz bir silme kuşağı ile cepheden taşırılmıştır.

Oldukça sade bir cepheye sahip olan çeşmede süsleme olarak yalnızca silmelerden bahsedilebilir.

Cephesindeki kitabesi okunamayan ve bu yüzden hangi tarihte inşa edildiği bilinmeyen Maden Köyü Çeşmesi, oldukça sade cephe düzeni ile işlevselliğin ön planda tutulduğu bir eser konumundadır. Yazılı belgelerde Maden Köyünün 1920'li yıllarda kurulmuş olduğu fakat bu tarihten öncede aslında bir yerleşimin olduğu göz önüne alındığında ve köy sakinlerinin çeşme hakkında verdiği bilgiler dikkate alındığında, çeşmenin 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği söylenebilir.

Paşaoğlu (Galer) Çeşmesi

Bayburt kent merkezinde, Tuzcuzade Mahallesi, Hamam Sokak'ta, Paşa hamamının güneybatısında yer almaktadır. Çeşme aynı zamanda Kondolotlar ve Tuzcuzade gibi isimlerle de anılmaktadır (Arslan- Çöteli, 2015: 203).

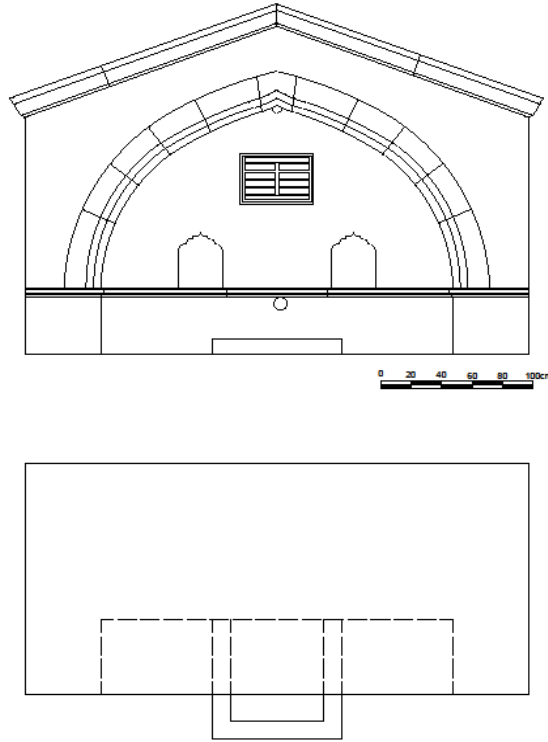
Fotoğraf 4: Paşaoğlu (Galer) Çeşmesi

Çeşmenin sivri kemerli nişi içinde kitabesi bulunmaktadır. Altı satır ve iki bölümden meydana gelen kitabe kareye yakın dikdörtgen bir kartuş içine

alınmıştır. Çeşme nişi boyanması sebebiyle kitabenin belirli bölümleri okunamamıştır. Kitabenin okunabilen metni şu şekildedir:

هُوَ الْخَلَّاقُ الْبَاقِي Hüve el Hallag-ul Bâki.	
وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا Vesegahüm rabbehüm şaraben tuhuuran (İnsan,21).	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ Bismillahirrahmanirrahim.
.....Said... bin salih bey Paşazade	
سنة ١٢٢٥ Sene 1225	

Üzerindeki kitabesine göre Said Bey İbn Salih Bey Paşazade tarafından H. 1225/ M. 1810 tarihinde inşa edilen çeşme, yakın yıllara kadar kullanıldıysa da günümüzde kendi kaderine terk edilmiş durumdadır.

Çizim 4: Paşaoğlu (Galer) Çeşmesi

Kesme taş malzemedен, sivri kemerli, tek cepheli ve haznesiz olarak inşa edilen yapı, bağımsız bir çeşmedir. Kuzey-güney doğrultusunda yatay dikdörtgen bir alana oturan çeşmenin ana cephesi 251 cm. yüksekliğinde, 305 cm. genişliğinde ve 138 cm. derinliktedir. 147 x 245 cm. ölçülerindeki çeşme nişini örten basık sivri kemer, ikisi de düz profilli iki sıra silmeyle geçilmiş yığma ayaklar üzerine oturmaktadır. 28 cm. genişliğindeki sivri kemer yüzeyi 2 cm. cepheden çöktürülmüş olmakla birlikte yüzeyde dış bükey yarım daire profilli bir silmeye sahiptir. Nişin içerisini dolaşan silmenin üzerine iki yana konulan dilimli kemer şeklindeki bardaklıklar 16 x 28 cm. ölçülerinde olup birbirlerine 75 cm. mesafededir. Günümüzdeki yalak bölümünün hemen üzerinde olması gereken ayna taşı yerinden sökülmüş olup bugün yerine sonradan yerleştirilen metal bir lüle bulunmaktadır. Güney ve doğu cephesi bitişiğindeki duvara bağımlı halde olan çeşmede cepheyi meydana getiren taşlarda oynamalar görülmektedir.

Çeşmenin kırma çatı formunda tasarlanmış olan saçağı bir sıra düz ve bir sıra iç bükey silmeler ile cepheden taşırılmıştır.

Önünden geçen yol kotunun zamanla yükselmesinden dolayı çeşmenin asıl yalağı ve dinlenme sekileri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Yakın yıllarda yapılan bugünkü yalak bölümü kaldırım taşlarından meydana gelmiş olup dikdörtgen şeklindedir. Çeşmenin bütün yüzeyi farklı iki renkle boyanmıştır.

Çeşme silme kuşakları dışında oldukça sade bir cephe yüzeyine sahiptir.

Yedigöze Köyü Çeşmesi

Bayburt kent merkezinin kuzeydoğusunda, kente 18 km. uzaklıktaki merkeze bağlı Yedigöze köyünde⁵, köyün merkezinde yer almaktadır.

Çeşme üzerinde iki adet kitabe bulunmaktadır. İnşa kitabesi niş içerisinde bardaklığın üzerinde yer alırken, onarım kitabesi ise kemerin üzerindeki üçgen alınlığın merkezindedir. Çeşme nişinin içerisinde yer alan inşa kitabesi 35 x 45 cm. ölçülerinde olup beş satır olarak düzenlenmiştir. Kitabeyi kuşatan çerçeve zikzak şeklinde silmelerden meydana gelmektedir. Kitabenin metni ve okunuşu şu şekildedir:

⁵ Eski adı *Dacırac* olan Yedigöze Köyünün kuruluş tarihi 1300'li yıllara kadar uzanmaktadır. Köyün en önemli tarihi yapısı kesme taşlardan inşa edilen çeşmesidir (Hacıhasanzade, 2007: 345).

Metin:	Okunuşu:
1- ائ گلان خاني مهمان , ابدست ابله زمزم ايج	1-Ey gelen haneye mihmân, abdest eyle
2- دست ابله دولدور قدح نوش ادیوبین زمزم ايج	zemzem iç
3- صاخب الحیرات اولانلارین نیتین قیلسن قبول	2-Dest ile doldur kadeh nurş eduben zemzem iç
4- روحلری یجون فاتجای و قیوبین زمزم ايج	3-Sahib-ül hayrat olanların niyetin kılsın kabul
5- ۱۲۹۵	4-Ruhlar için fatihayı okuyuben zemzem iç 5- 1295

Çeşme üzerinde yer alan inşa kitabesine göre eser, H. 1295 / M. 1878 yılında inşa edilmiştir. Banisi ise bilinmemektedir.

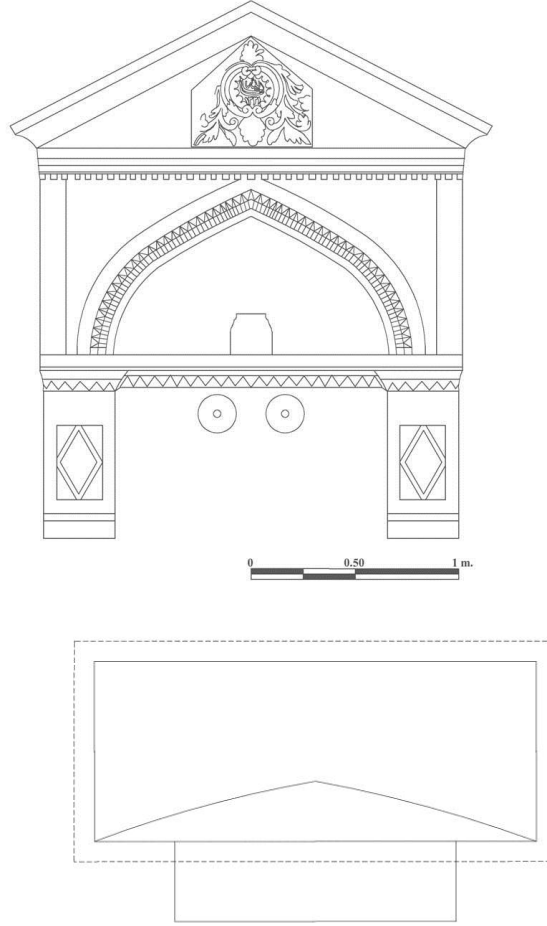
Fotoğraf 5: Yedigöze Köyü Çeşmesi

Dilimli motifler arasında yer alan onarım kitabesinde ise yazı kısmı ile rakamlar zemin oyma tekniği ile yazılmıştır. Kitabenin metni ve okunuşu şu şekildedir:

Metin:	Okunuşu:
1- الله	1- Allah
2- ۱۳۲۱	2- 1321

Onarım kitabesine göre eser, H. 1321/ M. 1904 yılında tamir görmüştür.

Günümüzde akar vaziyette olan çeşme, yapısal özelliklerini de büyük oranda korumuştur. Cephesini oluşturan taş malzemede özellikle silme kuşaklarında yer yer taş bozulmaları ve kırılmalar dikkat çekmektedir. Ayrıca üçgen alınlığın sağ tarafa meyilli saçak kısmını oluşturan malzemenin sonradan yenilediği anlaşılmaktadır.

Çizim 5: Yedigöze Köyü Çeşmesi

Eser, kesme taş malzemeden inşa edilmiş, tek cepheli, bağımsız, sivri kemerli ve haznesiz bir yapıdır. Dikey dikdörtgen bir kütle arz eden çeşme, 210 cm. genişlikte, 293 cm. yükseklikte ve 92 cm. derinliktedir. 74 x 118 cm. ölçülerindeki çeşme nişini örten sivri kemer nişin tamamını aynı kot da dolaşan aşağıya doğru meyillendirilmiş bir sıra düz ve bir sıra iç bükey profilli silme ile

hareketlendirilmiş başlıklar üzerine oturmaktadır. Kemer yüzeyi dört silme kuşağına bölünmüştür. Silme kuşaklarından en dıştaki ile içteki düz olarak düzenlenmişken ortadaki iki kuşak pramidal dekoratif dişlerden meydana gelmektedir. Kemerin oturduğu ayakların yüzeyinde dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış eşkenar dörtgen motifi bulunmaktadır. Enine dikdörtgen biçimle düzenlenmiş olan ayna taşının yüzeyi sade tutulmuş olup merkezine iki adet kurna yerleştirilmiştir. Nişin merkezinde profilli silme kuşaklarının hemen üzerinde dilimli kemer şeklinde devam eden bardaklık yer almaktadır. Sivri kemerin üzerinde silme şeklinde süsleme kuşakları bulunmaktadır. Dört kademeden meydana gelen bu kuşaklardan yukarıdan aşağıya doğru düz, iç bükey ve dış bükey silmelerden sonra en altta dekoratif dişlerden oluşturulmuş bir şerit şeklinde nihayetlenmektedir. Bu silme kuşağının üzerinde üçgen alınlığın merkezinde kitabelik bulunmaktadır. Kitabe düzgün olmayan beşgen şeklinde düzenlenmiş bir taş blok ortasında yer almaktadır. Kitabelik bölümü simetrik olarak bir madalyon oluşturacak şekilde yerleştirilen kıvrım dal ve yaprak motifleriyle oluşturulmuştur. Madalyonun tepe kısmını yedi bölümlü bir akant yaprağı taçlandırmaktadır. Ayrıca yan bölümlerde ve alt kısımlarda da madalyondan çıkan ve aşağıya doğru devam eden akant yaprakları kompozisyonu tamamlamaktadır.

Çeşmenin üçgen alınlığının saçak kısmı öne doğru çıkıntı yapan bir sıra düz ve bir sıra iç bükey silme kuşakları ile hareketlendirilmiştir.

Kesme taş malzemeden 1878 yılında inşa edilen çeşme, cephe anlayışı ile döneminin özgün örnekleri arasında yer almaktadır. Günümüzde şebeke suyu ile akar hale getirilen çeşmenin bitişiğindeki beton istinat duvarından kurtarılarak koruma altına alınması gerekmektedir.

DEĞERLENDİRME

Türk su mimarisinin en küçük yapı taşlarından olan çeşmeler değişik araştırmacılar tarafından farklı şekilde incelenmiş ve gruplandırılmıştır⁶. Bu çalışmalar içinde Bayburt çeşmelerinden kataloğa dahil edilenler A. Ödekan'ın tipolojisi esas alınarak fiziksel biçimlerine ve buldukları yerlere göre

⁶ A. Aytöre, çeşmeleri iki esasa göre şehir içi ve şehir dışı çeşmeleri olarak değerlendirmiş ve daha sonra şehir içi çeşmelerini de kendi içinde gruplandırmıştır (Aytöre, 1962: 57-58). A. Ödekan, çeşmeleri buldukları yerlere ve fiziksel biçimlerine göre gruplandırmıştır (Ödekan, 1992: 284). C.E. Arseven, çeşmeleri buldukları yerlere göre altı grupta ele almıştır (Arseven, 1983: 389). Y. Önge, çeşmeleri çalışma şekilleri ve mevcut durumlarına göre iki gruba ayırmıştır (Önge, 1997:14). H. Karpuz ve O.N. Dülgerler de Konya çeşmeleri üzerine yaptıkları araştırmalarda çeşmeleri buldukları yerlere, cephe kompozisyonlarına ve kaynaktan beslenme durumlarına göre gruplandırmışlardır (Karpuz- Dülgerler, 2006: 317)

değerlendirilmeye çalışılmakla birlikte katalogda yer alan çeşmeler konumları, cephe özellikleri, malzeme, yapı elemanları, kitabe ve süsleme özellikleri gibi belirli başlıklar altında değerlendirilecektir.

Çeşmelerin Konumları

Araştırmaya konu olan beş adet çeşmeden Paşaoğlu (Galer) çeşmesi ile Karasakal Mahalle çeşmesi Bayburt kent merkezinde yer almaktadır. Diğer çeşmeler ise Bayburt merkeze bağlı köy ve beldelerde bulunmaktadır. Çalışmamızda yer alan örneklerin tamamı bağımsız olarak inşa edilmiştir. Bu çeşmeler meydan ve köşe çeşmeleri tipinde konumlandırılmıştır. Paşaoğlu (Galer) Çeşmesi, Maden Çeşmesi, Karşıgeçit Köyü Çeşmesi ve Yedigöze Çeşmesi meydan çeşmeleri olarak inşa edilirken Karasakal Mahallesi Çeşmesi köşe çeşmesi olarak inşa edilmiştir. Özellikle son yıllarda şehir merkezlerindeki plansız yapılaşma bu çeşmeleri de etkilemiş Paşaoğlu Çeşmesi ile Karasakal Mahallesi çeşmeleri arka ve yan cepheleri konutlar veya duvarlar tarafından kuşatılmıştır. Aynı durum Yedigöze Köyü Çeşmesi içinde geçerlidir. Yedigöze Köyü Camisinin bitişiğinde yer alan yapı, cami avlusunu ve yalağını içine alan bir duvar tarafından kuşatılmıştır. Paşaoğlu ve Karasakal Mahallesi Çeşmeleri ise arkasındaki konutların bahçe duvarları tarafından kuşatılmıştır. Özellikle Karasakal Mahallesi Çeşmesi ön cephe hariç arkasındaki konutun moloz taş duvarlarıyla kuşatılmıştır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki çeşmelerin önemli bir bölümü bağımsız olarak inşa edilmiştir. Örnekleri Karapınar II. Selim Çeşmesi (1569) (Bildirici, 1994: 257), Ayvacık Babakale Meydan Çeşmesi (1727-1728) (Çaylak, 1997: 50), Kayseri Subaşı Köyü Meydan Çeşmesi (1782) (Denktaş, 2000: 93), Bergama Hacıyamakzade Çeşmesi (1851) (Özünal, 1997: 96), Safranbolu Paşapınarı Çeşmesi (1794) (Acar, 2002: 12) olarak gösterilebilir.

Cephe Özellikleri

Araştırmada yer alan Bayburt Çeşmelerinin tamamı tek cepheli olarak inşa edilmiştir. Çalışmada iki veya daha fazla cepheye sahip çeşmeye rastlanılmamıştır.

Araştırmaya konu olan yapıların hepsinde çeşme nişlerinin üzeri sivri ve yuvarlak kemerlerle kuşatılmıştır. Örnekler içinde Karasakal Mahallesi Çeşmesi ile Karşıgeçit Köyü Çeşmesi yuvarlak kemer formu ile dikkat çekerken diğer üç adet örnekte sivri kemer formu tercih edilmiştir. Yuvarlak kemerli örneklerde niş derinlikleri daha az tutulurken sivri kemerli örneklerde niş derinlikleri biraz daha fazladır. Paşaoğlu (Galer) Çeşmesinde ise niş derinliği 50 cm. yi

bulmaktadır. Örnekler içinde Maden Köyü Çeşmesinde yapıyı oluşturan taşların zamanla tahrip olması ve yerinden oynaması sebebiyle eserin yapısal özelliklerinde meydana gelen kısmi değişiklikler sivri kemer formunda da bozulmalara neden olmuştur. Osmanlı Döneminde Başkent İstanbul'da ve Anadolu'da sivri kemer ve yuvarlak kemer formunda çok sayıda çeşme inşa edilmiştir. Bu örnekler içinde İstanbul Osman Ağa Çeşmesi (1621) (Pilehvarian- Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu, 2004: 60), Karaman Boyahane Muhyiddin Çeşmesi (1469) (Denktaş, 2000: 16), Konya Büyüksinan (Fetih Caddesi) Çeşmesi (1892) (Sarıkaya, 2012: 33), Şebinkarahisar Alay Çeşme (1875) (Karpuz, 1989: 45), Kastamonu Saray Çeşme (1772) (Yaman, 1993 : 56), Isparta Sütçüler Ablapınarı Çeşmesi (19. yy.) (İşçi- Güceren, 2010: 109), Edirne Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (1667) (Karademir, 2008:148) sivri kemer formuna örnek olarak gösterilirken Kayseri Şeyh İbrahim Tennuri Çeşmesi (1482) (Denktaş, 2000: 33), Kırklareli Kayyumoğlu Çeşmesi (Kurtişoğlu, 2006: 20), Erzurum Eminkurbu Çeşmesi I (1798) (Yurttaş-Özkan, 2002:84), Bolvadin Ağılönü Çeşmesi (1708) (Uysal, 1988: 34).

Bağımsız çeşmelerin tamamı dikey dikdörtgen prizmal bir form göstermektedir. Örnekler içinde sadece Paşaoğlu (Galer) Çeşmesi günümüzde zemin kotunun yükselmesi sebebiyle yatay dikdörtgen bir form göstermektedir.

Malzeme

Mevcut beş çeşmenin tamamında yapı malzemesi olarak kesme taş tercih edilmiştir. Örneklerin hiçbirinde mermer malzeme kullanımı görülmemektedir. Bunun yanı sıra Maden Köyü Çeşmesi ile Karşıgeçit Köyü çeşmelerinde arka cephelerde moloz taş malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Örnekler içinde kitabeli olan çeşmelerde kitabelik bölümleri mermer malzemeden meydana gelmektedir. Bu eserler Yedigözel Çeşmesi, Paşaoğlu (Galer) Çeşmesi ve Karasakal Mahallesi Çeşmeleridir.

Yapı Elemanları

Bu bölümde araştırmaya konu olan çeşmelerin görünümünü fiziki olarak etkileyen unsurlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu unsurlar kemerler, su yalıkları, taslıklar, ayna taşları ve üst örtü olarak gruplandırılmıştır.

Çeşme cephe kompozisyonlarının en belirleyici öğeleri şüphesiz kemerlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere çeşmelerin tamamında kemerler mevcuttur. Bunlar kendi içinde yuvarlak kemer ve sivri kemer olarak iki gruba

ayrılmaktadır. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi hariç diğer dört çeşme örneğinde kemerler yanlardaki ayaklara oturmaktadır.

İnceleme alanımızda Bayburt çeşme örnekleri içinde lülelerden akan suların biriktirilerek uzaklara dökülmesi sağlayan ve hayvanların su içmesi için inşa edilen su yalaklarının büyük bir bölümü sonradan yapıya eklenmiştir. Bunların bazıları kesme taşlarla birleştirilerek inşa edildiği bazıının ise tamamen beton şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Karasakal Mahallesi Çeşmesi su yalağının günümüzde büyük oranda bozulduğu ve dağıldığı anlaşılmaktadır. Diğer örneklerdeki yalaklarında çeşmenin özgün yapısıyla örtüşmediği anlaşılmaktadır. Paşaoğlu Çeşmesindeki asıl yalağın ise zemin kot seviyesinin altında kalmış olabileceği düşünülmektedir.

Ele alınan örnekler içinde taslıkların varlığı dikkat çekmektedir. Paşaoğlu Çeşmesinde iki adet, Maden ve Yedigöze Köyü Çeşmelerinde ise birer adet taslık bulunmaktadır. Paşaoğlu Çeşmesindeki taslıklar sivri kemer formunda, diğerlerinde ise kare ve dilimli kemer formlarda tasarlanmıştır. Çeşme mimarisinde taslıklar genellikle yapının ana malzemesinden yapılmaktadır. Türk sanatında taslıklara sahip olan çeşmelere Edirne Saraçhane Çeşmesi (1669) (Karademir, 2008:160), Erzurum Hafız Çeşmesi (1883) (Yurttaş-Özkan, 2001: 105), Karaman Koçakdede Mahallesi Çeşmesi (19.yy.) (Denktaş, 2000: 82).

Örnekler içinde sadece Karşıgeçit Köyü Çeşmesinde ayna taşı günümüze kısmen sağlam olarak gelebilmiştir. Cepheye kare şeklinde yerleştirilmiş olan ayna taşı yüzeyi tamamen bitkisel süsleme ile kuşatılmıştır. Diğer örnekler de ayna taşı tercih edilmemiş veya günümüze gelememiştir.

Çalışmada incelen çeşmelerin üst örtü şekilleri değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Paşaoğlu, Yedigöze ve Maden Köyü Çeşmelerinde üst örtüler iki yana doğru meyilli olarak tasarlanmıştır. Karşıgeçit Köyü Çeşmesinde ise nişi örten yuvarlak kemer aynı zamanda çeşmenin üst örtüsünü de oluşturmaktadır. Kent merkezindeki Karasakal Mahallesi Çeşmesinde ise düz dam şeklinde örtü biçimi tercih edilmiştir. İki yana meyilli üst örtü sistemine sahip çeşmeler olarak Erzurum Çırçır Çeşme (19.yy.) (Yurttaş-Özkan, 2001: 189), Kayseri Keşlik Köyü Yukarı Mahalle Çeşmesi (1819) (Denktaş, 2000: 111), Akşehir Yağcılar Çeşmesi (1330) (Samur, 1996: 154).

Örneklerin hepsinde çeşmelerin su haznesiz veya deposuz oldukları dikkat çekmektedir. Özellikle iklimin çok sıcak olmadığı bölgelerde deposuz çeşme örneklerini görmek mümkündür.

Kitabe

Tüm tarihi eserlerde olduğu gibi çeşmelerinde tarihlendirilmesinde kitabeler önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmamızda yer alan çeşmelerden Paşaoğlu, Yedigöze Köyü ve Karasakal Mahallesi Çeşmelerinde kitabe bulunmaktadır. Yedigöze Köyü Çeşmesinde ise inşa ve onarım olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Diğer iki örnekte herhangi bir inşaat veya onarım kitabesi görülmemektedir. Kitabeli çeşmelerde kitabelerin hepsi kemerli niş içinde yer almaktadır. Karasakal Mahallesi Çeşmesi kitabesi oldukça tahrip olduğundan okunamamıştır. Diğer iki kitabeden Paşaoğlu Çeşme kitabesi kısmen okunabilmiş Yedigöze Çeşme kitabeleri ise tamamen okunabilmiştir. Karasakal Mahallesi Çeşme kitabesi yarım daire şekilli bir pano içinde yer alırken diğer Paşaoğlu ve Yedigöze Köyü inşa kitabeleri dikdörtgen bir pano içine yazılmıştır.

Süsleme

Araştırma konusuna giren çeşmelerde süsleme kompozisyonlarından ziyade mimari formların etkisinin daha ağır bastığı izlenmektedir. Beş adet örnek içinde süsleme kompozisyonu sadece Yedigöze Köyü Çeşmesi ile Karşıgeçit Köyü Çeşmelerinde görülür. Diğer örneklerde çeşmeler oldukça sade olup herhangi bir süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır. Süsleme kompozisyonuna sahip olan örneklerden Karşıgeçit Köyü Çeşmesinde kemer kilit taşında yüzeyden çökertilmiş zemin üzerine kabartma tekniğinde ay-yıldız motifi işlenmiştir. Yapının kare biçimli ayna taşında ise iç içe geçmiş kıvrım dallarla yapraklardan meydana gelen karmaşık bir kompozisyon izlenmektedir. Ayna taşının zamanla tahrip olması sonucu yer yer kopmalar baş göstermiş ve bu durum süsleme kompozisyonunu oldukça etkilemiştir. Örnekler içinde en fazla süsleme sahip eser şüphesiz ki Yedigözeler Köyü Çeşmesidir. Çeşmenin en dikkat çekici süsleme kuşağı üçgen alınlıktaki kitabelikte yer alır. Kitabelik bölümü bir madalyon oluşturacak şekilde yerleştirilen kıvrım dal ve yaprak motifleriyle oluşturulmuştur. Bu süsleme kuşağı simetri oluşturmaktadır. Madalyonun tepe kısmını yedi bölümlü bir akant yaprağı taçlandırmaktadır. Aşağıya doğru akant yaprakları kompozisyonu tamamlamaktadır. Yine sivri kemerin üzerinde silme şeklinde düz, iç bükey, dış bükey ve dekoratif dişlerin oluşturduğu dört kademedeki meydana gelen süsleme şeridi dikkat çeker. Benzer süsleme sivri kemerin alt hizasında da izlenmektedir.

SONUÇ

Bayburt çeşmelerinin belirli bir bölümünü ele alan bu çalışmada gerek kent merkezinde ve gerekse kırsal kesimdeki tarihi niteliğe sahip çeşme örnekleri hakkında detaylı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ele alınan örnekler malzeme, yapı elemanları ve süsleme kompozisyonları bakımından incelenmiş ve bu yapıların başta yakın bölge olmak üzere İstanbul ve Anadolu coğrafyasındaki diğer Türk Sanatı örnekleri içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Şüphesiz ki Bayburt ve çevresinde günümüze ulaşan pek çok tarihi özelliğe sahip çeşme bulunmaktadır. Bu örneklerin büyük bir bölümü maalesef bir takım onarımlar ve tahribatlar sonucu özgün yapısal özelliklerini kaybetmiş, bazıları ise kentsel yapılaşma sonucu tamamen veya kısmen ortadan kaybolmuştur. Bu çalışmada özgün yapısal özelliklerini koruyan örnekler üzerinde bir değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır.

Günümüzde kentsel dönüşümün hız kazanması ve yeni yapılaşmaların ortaya çıkması maalesef en çok kültür varlıklarını etkilemektedir. Bu kültür varlıkları içinde ise çeşmeler en fazla tahribata uğrayan ve ortadan kalkan eserler olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle tarihi dokunun yoğun olduğu Bayburt ve çevresinde gerek kentsel dönüşüm ve gerekse bakımsızlık bu tarihi eserleri olumsuz etkilemiştir.

Bu çalışma ile genel olarak Anadolu coğrafyası ve özel olarak ise Bayburt bölgesindeki su mimarisi üzerine yapılan çalışmalara bir yenisini ilave ederek bundan sonra bölgede benzer konu üzerine yapılacak çalışmalara yeni bir ivme kazandırılması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2002), *XVII. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Dönemi Başlarında Yapılmış Safranbolu (Ab-ı Hayat) Çeşmeleri*, Ankara.
- Arseven, C. E. (1983), “Çeşme”, *Sanat Ansiklopedisi*, C.1, s.389- 390, İstanbul.
- Arslan, C.- Çöteli, M.G., (2015). “Anadolu Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C:3, Sayı:6, s. 185-219, Ankara.
- Aytöre, A.(1962), “ Türklerde Su Mimarisi”, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler*, Ankara.
- Bildirici, M. (1994), *Tarihi Su Yapıları*, Ankara.
- Çaylak, A. (1997), “Çanakkale Çeşmeleri”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Çiğdem, S.- Özkan, H.- Yurttaş, H.(2003), “2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzeý Araştırması”, 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C: 2, s. 167-178, Ankara.
- Çiğdem, S.- Özkan, H.- Yurttaş, H.(2010), “ 2009 Yılı Bayburt Yüzeý Araştırması”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C:1, s. 155-176, Ankara.
- Denktaş, M. (2000), *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri.
- Denktaş, M. (2000), *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*, Kayseri.
- Hacıhasanzade, F. (2007), *Coğrafi, Tarihi, Ekonomik Açıdan Her Yönüyle Her Köyüyle Bayburt*, İstanbul.
- İşçi, N.,- Güceren, İ., (2010), *Isparta Kültür Envanteri*, Isparta.
- Karademir, M.,(2008), *Edirne Çeşmeleri*, Edirne
- Karakoyunlu, S. (1990), *Bayburt Tarihi*, Ankara
- Karpuz, H. (1989), *Şebinkarahisar*, Ankara.
- Karpuz, H.-Dülgerler, O. N. (2006), “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir tipoloji Denemesi”, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Beyhan Karamağaralı'ya Armağın*, s.317, Ankara.
- Kurtişoğlu, H. (2006), *Kırklareli Su Mimarisi*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya.
- Miroğlu, İ. (1992), “ Bayburt”, *TDVİA*, C:5, s. 225-226, İstanbul.
- Ödekan, A. (1992), “Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”, *Semavi Eyice Armağını*, İstanbul Yazıları, İstanbul.
- Özkan, H. (2013), “Bayburt Dağçatı Köyü Cami ve Çeşmesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:31, s. 119- 135, Erzurum.
- Özünal, A. (1997), *Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler*, İzmir.
- Pilehvarian, N.K.,- Urfalıoğlu, N.,- Yazıcıoğlu,L. (2004), *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul.
- Samur, T. (1996), *Akşehir'deki Türk Mimari Eserleri*, Konya.
- Sarıkaya, M.A. (2002), *Konya'nın Tarihi Çeşmeleri*, Konya.
- Taşçı, A. (1997), *Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Uysal, A.O. (1988), “ Bolvadin'de Bir Lale Devri Eseri Ağılönü Çeşmesi”, *AÜDTCFD*, C.32, S. 1-2, s. 33-54, Ankara.
- Yaman, C.T. (1993), *Kastamonu Çeşmeleri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya.
- Yılmaz, Ö. (2014), “ 19. Yüzyılın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Bayburt İzlenimleri”, *Tarihi ve Kültürü ile 19. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*, Bayburt.
- Yurttaş, H.- Özkan, H. (2002) *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum.
- Yüksel, M. (1997), *Gümüşhane Kitabeleri*, İstanbul.